

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.338.24.021.8

Гріненко А.Ю., к. е. н., доцент,
директор

Товариство з обмеженою відповідальністю «Кліар Енерджі»

ІНСТИТУТИ ВЛАДИ, ЇХ МІСЦЕ І РОЛЬ В ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Гріненко А.Ю. Інститути влади, їх місце і роль в трансформації економічної системи. У статті визначено сутність соціально-економічної системи, зокрема основні властивості, притаманні системі будь-якого типу, і конструктивний, заснований на аналізі структури системи вплив влади на її трансформацію. Досліджено основні фактори, які сприяють глибокій трансформації економічної системи суспільства. Сформовано висновки про те, що сучасний стан економічної системи та її організація характеризуються високим рівнем диверсифікації системи, що є об'єктивним наслідком глибоких соціально-економічних трансформацій системи та інститутів влади.

Ключові слова: економічна система, держава, влада, економічний розвиток, інститути, трансформація, диверсифікація, інститут влади.

Гріненко А.Ю. Институты власти, их место и роль в трансформации экономической системы. В статье определена сущность социально-экономической системы, в частности основные качества, свойственные системе любого типа, и конструктивное, основанное на анализе структуры системы влияние власти на её трансформацию. Исследованы основные факторы, которые способствуют глубокой трансформации экономической системы общества. Сформированы выводы о том, что современное состояние экономической системы и её организация характеризуются высоким уровнем диверсификации системы, что является объективным последствием глубоких социально-экономических трансформаций системы и институтов власти.

Ключевые слова: экономическая система, государство, власть, экономическое развитие, институты, трансформация, диверсификация, институт власти.

Hrinenko A.Yu. Institutions of power, their place and role in the transformation of the economic system. In the article defines the essence of the socio-economic system, in particular, the main characteristics of a system of any type and constructive, based on the analysis of the structure of the system, the influence of power on its transformation. The article investigates the main factors that contribute to a profound transformation of the economic system of society. The paper concludes that the current state of the economic system and its organization are characterized by a high level of diversification of the system, which is the objective consequence of the deep socio-economic transformations of the system and institutions of power.

Key words: economic system, state, power, economic development, institutes, transformation, diversification, institute of power.

Постановка проблеми. Економічні системи країн світу перебувають у постійній трансформації, і залежно від того, рухається система по шляху вдосконалення або відбувається докорінна зміна системи, відбувається і зміна ролі держави в трансформаційному процесі. Відбувається і зміна влади, її структури та системи політичних і економічних відносин. Дослідження проблеми впливу влади на трансформаційні зміни економічної системи суспільства є особливо актуальним у зв'язку з трансформацією близько 30% країн постсоціалістичного табору та країн, що вибрали курс соціалістичної розбудови на

шляху ринкової орієнтації. Намагання країн Європи створити єдиний економічний простір та об'єднатися в єдиний союз спонукає і розвинуті країни Європи, їх вищі органи влади передати свої окремі повноваження щодо управління громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформація економічних систем на постсоціалістичному просторі здійснюється різними шляхами, тому великого значення набувають теоретичні дослідження трансформації економіки, визначення нагальних проблем і ролі держави загалом та органів влади зокрема в процесі її трансформації.

Наукові дослідження з цієї тематики викладені в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема в роботах В. Базилевича, О. Білоруса, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Глазьева, Н. Гражевської, С. Єрохіна, І. Лукінова, С. Мочерного, А. Чухно.

В наукових дослідженнях цих авторів викладені їх власні погляди та оцінка трансформаційного стану економічних систем і взаємного та обумовленого впливу влади й економічної системи суспільства. Пропозиції щодо вдосконалення розвитку економічних систем часто мають відособлений та спрямований характер, в галузі вузько економічних напрямів (менеджмент, маркетинг, фінанси тощо) в них відображаються значною мірою оцінки окремих авторів, а не теоретичних шкіл.

Проведені дослідження в галузі трансформації соціально-економічних систем є вагомим внеском у подальше теоретичне вдосконалення економічних відносин країн, що стали на шлях докорінної зміни суспільств. Водночас проблеми теоретичного аналізу впливу інститутів влади на процес трансформації, як і формування нових інститутів влади в трансформаційному суспільстві, в науковій літературі розкриті недостатньо. Поки що не склався цілісний підхід до визначення концептуальних характеристик становлення та функціонування економічної системи України, симетричності та асиметричності її розвитку з економічними системами пострадянського і постсоціалістичного простору. Тому стаття присвячена подальшому дослідженню проблеми відносин держави, влади й економічних систем за умов трансформації останніх.

Постановка завдання. Метою статті є проведення комплексного структурно-функціонального аналізу державного регулювання процесів трансформації соціально-економічної системи суспільства на постсоціалістичному просторі.

Виклад основних результатів. Стан економічної системи характеризує співвідношення динаміки виробництва та споживання матеріальних благ в суспільстві. Варто також враховувати особливість динаміки елементів системи за умов її трансформаційних змін. Отже, можна визначити пріоритетні елементи економічної системи, від яких залежить її існування, а саме це достатня кількість засобів виробництва, щоб виробити необхідну кількість товарів споживання за потрібної кількості робочої сили, що споживається у виробництві. У цьому разі економічну систему варто визначити як суперечливу єдність відносин виробництва, розподілу, обміну та споживання благ у взаємозв'язку з продуктивними силами.

Основою економічної системи є виробнича сфера. Тут відбувається циркуляція матеріальних потоків, інформації та енергії. Сюди ж слід віднести і ринок послуг, який безпосередньо пов'язаний з матеріальним виробництвом. Отже, для нормально

функціонуючої економічної системи необхідні стабільно функціонуюча сфера виробництва, що включає як матеріальне, так і нематеріальне виробництво, та сфера фінансів.

Раймон Барр відзначає, що не слід розглядати поняття «економічна система», як «якусь вузьку штучну форму для штампування, в яке силою запишають реальність. Ніяка система сама по собі не вичерпує цієї реальності, а лише змальовує в основних рисах ту або іншу економіку» [1, с. 34]. Як правомірно, на наш погляд, стверджував Джон Гелбрейт, «функція економічної системи більше не здається простою, принаймні для тих, хто хоче бачити реальний стан речей» [2, с. 87].

Економічна система функціонує в певному середовищі, впливаючи на нього та випробовуючи вплив середовища на собі. У зв'язку з цим можна вважати, що особливостями функціонування економічної системи є її взаємозв'язок із зовнішнім середовищем та постійна трансформація. Крізь функцію взаємодії із середовищем можна проаналізувати взаємозв'язок економічної системи з іншими системами. Найтісніше економічна система пов'язана з політичною системою держави. Природна система формує структуру економічної системи, поставляє природні ресурси (чинники), забезпечує існування економічної системи, що є базисом.

Суспільство як система є відособленим, автономним явищем, ця система не лише виділяється серед інших об'єктів, але й сама складається з автономних частин; нарешті, ознакою суспільства як системи є взаємопов'язаність усіх його частин, що виявляється в деяких інтегральних властивостях системи.

Досить вагомим чинником трансформації економічної системи є влада у всіх формах її прояву. Е. Тоффлер пише: «Влада – немінуча частина процесу виробництва, і це – істина для всіх економічних систем, капіталістичних, соціалістичних і взагалі яких би то не було» [3, с. 52]. Таким же безперечним фактом господарської дійсності виступає й той вплив, який чинить влада на економічну поведінку людей, його зміст та результати. Можна по-різному оцінювати роль, значення та функції влади в господарській організації суспільства, однак безперечно, поведінка економічних агентів істотною мірою формується під впливом системи влади, в рамках якої вони діють і яка включає контроль та вплив з боку одних агентів та підпорядкування з боку інших. Характеризуючи значення влади в суспільстві, Б. Расселл відзначав, що влада є фундаментальним поняттям у суспільних науках у такому ж сенсі, в якому енергія є фундаментальним поняттям фізики [4, с. 9].

Водночас за такого підходу виникає ілюзія влади, яку лорд Актон описав фразою не менш глибокою, але не настільки популярною, як та, що повсюдно цитується: «Завдяки уявленню про народ як джерело влади абсолютна влада може стати настільки ж легі-

тимною, як і конституційна свобода». Алюзія на знамениту фразу Актона звучить так: «Влада розбещує, а абсолютна влада розбещує абсолютну» [5, с. 424].

Основним напрямом політики держави є економічна політика. До неї відносяться всі заходи влади стосовно економіки та соціальної діяльності людей. З безлічі визначень поняття «влада» найбільш часто вживається осучаснене визначення М. Вебера, згідно з яким влада – це примус людини до дії або бездіяльності без її волі. Кожен вид характеризується засобами здійснення влади, визначальними способами впливу на поведінку людей, а саме авторитетом, традиціями або насильством.

Для того щоб здійснювалася економічна влада, необхідним є контроль над економічними ресурсами, зокрема матеріальними цінностями, грошима, технікою, родючими землями, корисними копалинами, тобто необхідною є система обмеження доступу до ресурсів. Економічна влада – це економічні ресурси, що перебувають в розпорядженні самої держави, а в рамках суспільства на владу активно впливають представники бізнес-еліт. Переважно економіка здійснює вплив на політику через соціальну сферу, тобто визначаючи матеріальне становище різних соціальних груп та обумовлюючи диференціацію соціального статусу їх членів. Таким чином, люди залежно від економічного змісту своїх інтересів, їх суспільного становища можуть звертатися до різних політичних форм для їх задоволення, зокрема висунення вимог до державної влади, формування політичних рухів і партій, вираження своєї думки на виборах.

В економічній теорії склалося суперечливе ставлення до проблеми влади. На одному полюсі знаходяться економісти, які включають владу в предмет економічного аналізу і розглядають її як фактор, що здійснює серйозний вплив на господарське життя суспільства. Сюди належать, наприклад, представники марксистської школи, традиційного інституціоналізму, німецького ордолібералізму, французької соціально-інституціональної теорії.

В роботах французького економіста Ф. Перру влада розглядається як основоположний принцип господарського життя. «Економічне життя є чимось відмінним від мережі обміну. Вона, швидше, являє собою мережу сил. Економіка визначається не тільки прагненням до вигоди, але й прагненням до влади». На його думку, поняття «влада» і «примус» завжди входили в число елементів, далеких від економічної науки, у число факторів «позаекономічного» характеру, завдяки чому будь-який економіст вважав себе звільненим від «тягаря» досліджень у цій галузі та прощав собі серйозні прогалини в знаннях [6, с. 55–56].

Як зазначає У. Самуельс, «для інституціоналістів центральною економічною проблемою є організація та контроль над економікою, які є породженням її владної структури» [7, с. 110]. Владні

відносини в економічній системі виступають традиційним предметом дослідження політичної економії. Р. Холтон зазначає: «Що об'єднує всі нюанси політичної економії, так це економічні питання, які завжди повинні розглядатися в контексті владних відносин незалежно від того, стверджуються останні за допомогою економічних або політичних механізмів» [8, с. 55].

На іншому полюсі перебувають економічні концепції, що заперечують значення поняття «влада» для економічного аналізу. Основна течія економічної думки (mainstream economics), а також низка інших напрямів (наприклад, неоавстрійська школа) негативно ставиться до включення проблеми влади в предмет економічного аналізу. А. Папандреу зауважує: «На застосування слова «влада» в “mainstream economics” накладено табу» [9]. Влада (примус) розглядається як відхилення від природного стану економічної системи, викликане зовнішніми для економіки чинниками.

Проблема влади досі залишається на периферії економічних досліджень. Практично будь-який автор, що стикається з аналізом проблем влади в економіці, вважає своїм обов'язком звернути увагу на недостатність знань у цій сфері. Влада, як зауважує К. Ротшильд, мала б стати одним з головних об'єктів вивчення економічних наук як в теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Виняток становлять лише обмежене число авторів, що спробували запропонувати систематичне пояснення феномена влади в економічному житті, зокрема В. Ойкен, Ф. Перру, Дж. Гелбрейт, Я. Таката. Значний внесок у розвиток теорії економічної влади зробив М. Олсон, остання робота якого «Влада і процвітання: долаючи комуністичні і капіталістичні диктатури» [10] привернула увагу дослідників до цієї проблеми і сприяла виходу питання про владу в економіці з периферії економічного аналізу.

Щодо економічної влади, яка сформувалася в країнах постсоціалістичного світу, то вона є владою капіталу. Економічна влада, яка невіддільна від капіталістичної власності, служить для накопичення доданої вартості, яку одержують від експлуатації робочої сили. У ході цього процесу один капітал поглинає інший, внаслідок чого відбувається небезпечне накопичення економічної влади в руках незначної кількості промисловців і фінансистів.

Таким чином, система влади в економіці є умовою ефективною господарської діяльності, від стану якої залежить здатність економічної системи загалом до оптимального функціонування та розвитку. Стан системи влади визначає те, якою мірою загальні цілі й потреби ефективного економічного розвитку введені в структуру інтересів окремих агентів господарської системи.

Ефективно функціонуюча економічна система припускає наявність ефективною системи влади.

Множинність центрів влади в господарській системі припускає певний розподіл влади. Ефективність системи влади в господарській організації залежить від того, яким чином влада розподілена між її джерелами, а саме від того, хто над ким в чітких інтересах та якою мірою здійснює владу.

Розподіл влади, який здатний створити ефективну владу, можна характеризувати як рівноважний стан, а систему влади – як збалансовану владу. Збалансований стан системи економічної влади виявляється в тому, що будь-яке домінування або зменшення впливу влади певних економічних і державних агентів веде до ослаблення обмежень на неефективну економічну поведінку або погіршення умов для ефективної поведінки.

Порушення рівноваги в розподілі влади створює умови для неспроможності забезпечити економічну систему ефективними результатами. Стан економічних і політичних інститутів перехідного періоду має як результат наявність незбалансованої системи економічної влади над поведінкою агентів. З одного боку, порушення рівноваги системи влади означає недолік дії системоутворюючих ринкових форм влади, а саме конкурентного товарного ринку, фінансових ринків, ринків корпоративного контролю, ефективного власника, правового контролю держави, що забезпечує захист від свавілля, гарантію збереження прав власності і виконання угод, процедури банкрутства. З іншого боку, наслідком недоліків системоутворюючих форм влади є надмірний вплив приватної влади, зокрема адміністративної та економічної, влади державних чиновників, влади менеджменту, монопольної влади, кримінальної влади.

Останні дослідження в галузі держави та економіки пов'язані з такими відомими дослідниками, як Д. Асемоглу і Дж. Робінсон, які в 2012 році у своїй науковій роботі «Чому країни переживають невдачі: джерела влади, процвітання і бідність» показали, яку роль держава відіграє в економіці: «економічні інститути мають вирішальне значення у визначенні

того, якою буде країна – процвітаючою чи бідною, а політика і політичні інститути визначають, які економічні інститути країна буде мати» [11, с. 23–24]. Таким чином, у статті переконливо доведена вирішальна роль держави в економічному розвитку.

Демократизація політико-інституційного устрою системи державної влади України, що супроводжується розширенням політичних прав і свобод, становленням політичного ринку, зумовлює процеси трансформації політичної системи сучасного українського суспільства [12, с. 26].

Висновки. Держави та економіка історично дуже тісно взаємопов'язані і вимагають спільного дослідження. Сучасна економічна система у її нинішньому вигляді, без сумніву, розвивалася під впливом держави, а ринкова економіка є похідним продуктом діяльності держави. В процесі історичного розвитку економічних і політичних наук були оприлюднені різні погляди на роль держави в економіці, а саме від повного «привласнення» державою всіх господарських функцій (планова економіка) до мінімального втручання в економіку (ранній капіталізм).

Ринковій економіці, як відомо, властиві періодичні кризи, які є свідченням необхідності управління цією масштабною та складною економічною системою. Управління світовою економікою нині опинилося в руках національних економічних організацій.

Нині всі економічні школи не заперечують тієї істини, що влада як прояв впливу держави в будь-якій формі функціонує ефективніше, ніж вільний ринок у формі анархії, а також держава ефективніше впливає на трансформацію економічної системи, ніж наднаціональні структури. Та наші дослідження підтвердили й те, що вплив влади на систему трансформації економіки є незавершеними. Десятки країн, які знаходяться у глибокому трансформаційному стані, під впливом економічної та політичної влади вибирають різні шляхи для вдосконалення економічних відносин, саме ця проблема вимагає поглибленого дослідження.

Список літератури:

1. Барр Р. Политическая экономия. Т. 1 / пер. с фр. Москва: Международные отношения, 1995. 752 с.
2. Гелбрейт Д. Экономические теории и цели общества. Москва: Прогресс, 1976. 532 с.
3. Дементьев В. Экономическая власть и институциональная теория. Вопросы экономики. 2004. № 3. С. 50–64.
4. Russell B. Power. London; New York: Routledge, 2000. P. 9.
5. Актон Дж. Принцип национального самоопределения. Очерки становления свободы. Лондон, 1992.
6. Perroux F. The Domination Effect and Modern Economic Theory. Power in Economics / ed. by K.W. Rothschild. Harmondsworth: Penguin books, 1971. P. 56–73.
7. Samuels W. Institutional Economics. P. 110–111.
8. Holton R. Economy and Society. London: Routledge, 1992. 231 p.
9. Papandreou A. Externality and Institutions. Oxford: Clarendon Press, 1994. 321 p.
10. Сычев Ю. Особенности современного механизма регулирования внешнеэкономической деятельности. Развитие экспортного потенциала России: материалы «круглого стола», прошедшего на экономическом факультете МГУ им. М.В. Ломоносова 20 ноября 1996 года / под ред. М. Осьмовой. Москва: изд-во МГУ, 1997. С. 80.
11. Сіроштан М., Григорян Г., Тененбаум А. та ін. Політична економія: навч. посібник. Харків: РВВ ХДЕУ, 1998. 344 с.
12. Новіцький В. Європейський вибір України в контексті новітніх тенденцій та загроз. Економічний часопис. 2005. № 9–10. С. 26–27.